

BOROS LÁSZLÓ

A szociológiai oktatás megjelenése az Állam- és Jogelméleti Tanszéken

Az Állam- és Jogelmélet Tanszék számos olyan új fejlesztési lépést tett a hatvanas évtizedtől kezdve, amelyekkel alapjaiban befolyásolta a magyarországi társadalomtudományi felsőoktatási képzés szerkezetét. A két legjelentősebb innovációs tett a szociológiai és politológiai oktatás és kutatás úttörő jellegű elindítása volt.

A szociológia oktatásának ellehetetlenítésétől (a negyvenes évtized végétől) a felsőoktatásban csak más tantárgyak keretében fordulhattak elő egyes oktatók előadásában, valamint a megadott irodalmi szemelvényekben szociológiai gondolatok. Ezekben az esetekben is vagy tudománytörténeti mozzanatként, vagy a kritika tárgyaként jelenhettek meg a hallgatók számára.

Természetesen az állam- és jogtudományok, a közgazdaságtudomány továbbá bizonyos bölcsészeti szakok, elsősorban a filozófia területén dolgozó oktatók és kutatók gyakran építettek be szociológiai elemeket munkáikba. A szociológiai gondolkodás hatása tovább élt a kutatómunkában, és másodlagos forrásokból lehetett informálódni az érdeklődő hallgatóknak és társadalomkutatóknak.

A hatvanas évek első felében, a politikai hatalmi centrumnak a megtorlások utáni „konszolidációs” stílusváltásával együtt járt számos, a tudományos és művészeti életet érintő, többnyire a hatalmi nyomást enyhítő intézkedés. Ez nem jelentette a tudomány szabadságának eljöttét, miként a társadalomtudományok feletti ellenőrzés csökkenését sem. De az aczéli kultur- és tudománypolitika - központilag vezérelve - számos területen tágitott a horizonton.

Ennek egyik jele volt a szociológia lassú rehabilitációjának elindulása, amelyet egyrészt az MTA Szociológiai Kutatócsoportjának a létrehozása jelzett 1963-ban, másrészt ezzel párhuzamosan az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetében, szigorúan zárt keretek között is indultak szociológiai kutatások, sőt, belső intézeti szakmai képzés is. A folyamat az ELTE Bölcsészettudományi Karán a hetvenes évek elején létrejött Szociológiai Tanszék alapításával vált teljessé.

De ez utóbbi folyamatot megelőzték az Állam- és Jogelmélet Tanszéken bekövetkezett úttörő változások. A szociológiai gondolkodás fontos mozzanatai és a szociológiai szemlélet hatáselemei megjelentek a tanszéken is. Ezt akár újraéledésnek is nevezhetnénk, ha a történelmi előzményeket nézzük, de mivel nem volt kontinuitás a korábbi tudománytörténeti folyamatok és a hatvanas évek közepének fejleményei között, ezért inkább gyakorlati nézőpontból új, önálló folyamatként jellemezhetjük a történeteket. Ez nem jelenti a szellemi örökség megtagadását.

Természetesen a szociológia oktatásának és kutatásának üdvös volta nem az egész tanszéknek volt a meggyőződése. Hogy csak a legfajsúlyosabb képviselőit említsem az ötletért kevésbé rajongóknak: még a hetvenes évek második felében a tanszékre kerülő nemzedékünk képviselői is markánsan tapasztalhatták, hogy *Szabó Imrének* mindvégig elvi alapon nyíltan vállalt szakmai meggyőződése volt a szociológia pusztán „segédtudomány” jellege, vagy hogy *Vas Tibor* tudományos látásmódjának horizontján sem volt jelen a szociológiai oktatás és kutatás tanszéki keretek közötti elindításának szükségessége.

A háttérfolyamatok és a részletek ismerete nélkül a történelmi tényről rögzíthetjük: a *Samu Mihály* vezette tanszéken *Kulcsár Kálmán*, aki ekkor főállásban akadémiai kutatóként dolgozott, 1965-ben elkezdhette a Szociológia címet viselő tárgy tanítását. *Szalai Sándor*

háború utáni bölcsészkarai kísérletének radikális megszüntetését követően elindult az első, a nyilvános felsőoktatásban (és nem politikailag kontrollált zárványban) rendes, a hallgatók által felvehető tantárgyként megjelenő szociológiai oktatás.

A tárgy értelemszerűen tükrözte a felelős tanár tudásanyagát és szociológiai látásmódját, meg a korszak objektív korlátait. De a tematika mindvégig jóval szélesebb sávban mozgott, mint amit elvileg a hazai korszellem engedett volna, és több ponton túl is lépett a még sokáig érvényes hivatalos állásponton. Különösen fontos megemlíteni, hogy a hatvanas évek végére teljessé formálódott szociológiatörténeti rész elkészültekor nagyon korszerű és időálló volt. Két évtizedig lényegileg nem is változott, és ez csak a nyolcvanas évek második felében jelentett kritikára is okot adó korlátot a tanításban. Ezzel kapcsolatosan személyes élményként említem meg, hogy még 1988-ban, egy madridi nemzetközi tanácskozáson is milyen elismerő reakciókat kiváltó meglepetést keltett, különösen az olasz és spanyol kollégák körében, amikor ismertettem szociológiatörténeti tematikánkat.

A tematikában a szociológiának a XIX. század közepétől a XX. század hatvanas éveinek elejéig Európában, majd az Egyesült Államokban lezajlott folyamatait összegző rész dominált. Ennek tartalma és szemlélete Kulcsár Kálmánnak az ötvenes évek második felében az amerikai szociológiai jogelméleti irányzatokról végzett kutatásait és az amerikai ösztöndíjas években szerzett tapasztalatait tükrözte. A kutatómunka eredményeit egy nagy lélegzetű és több rövidebb könyv foglalta össze. Ezek rövid, mondhatni a szerzők és irányzatok többségét az említés erejéig érintő interpretációja jelent meg a tematikában és a képzésben.

A magyar szociológia története röviden volt jelen, és jelentőségénél jóval szerényebb hangsúlyt kapott a „szociológia első magyar műhelyének” világa, több szó esett a Kulcsár Kálmán szívéhez oly közel álló, a két háború közötti szociográfiáról. A hetvenes évek közepétől a kortárs magyar szociológia egyre több eredménye került be a tananyagba, de ez már az akkorra kiformalódó, a szociológiát tanító tanszéki csapat érdeme is.

Az eredeti tematika második fele egyrészt bizonyos szociológiai alapfogalmakat igyekezett bemutatni, másrészt a szakszociológiákkal foglalkozott. A fogalomrendszer volt a legszubjektívebb része a tematikának, mivel a strukturális funkcionalizmus dominanciája jellemezte, mélyen meghatározva sokunk látásmódját évtizedeken keresztül.

A szakszociológiák kialakulásának különböző útjai, valamint néhány fontosabb szakszociológia alapvető jellemzői mellett önállóan a jogszociológiát és a politikai szociológiát mutatta be az egy félévre korlátozódott oktatás. Hosszú ideig nem volt tankönyve a tárgynak, Kulcsár Kálmán már említett könyveiből és az előadásokból lehetett a hallgatóknak felkészülni. Az előadások heti két órát jelentettek.

A hetvenes évek középső harmada jelentős előrelépést hozott a szociológia tanszéki jelenlétében. Előbb megerősödött a diákköri munka, amit fontos jogszociológiai témákat feldolgozó hallgatói munkák és az általuk elnyert díjak fémjeleztek. 1973-76 között olyan évfolyamok végeztek a karon, amelyekből a tanszékre is, és a kar más műhelyeibe is számos, a korszak szociológiai gondolkodásától erősen „megfertőzött” friss diplomás került ki.

1975-től az oktatás is bővült, méghozzá a szemináriumi képzés lehetőségével. Kéthetente két órában a heti eladások mellett szemináriumokat is tartottunk. Ehhez külső oktatókra is szükség volt, akik Kulcsár Kálmán, valamint a régebbi tanszéki tanárok közül *Szilágyi Péter* és *Bihari Mihály*, továbbá a frissen végzett tanársegéd *Kéri László* mellett az órákat tartották. Így kapcsolódott be a szociológia oktatásába *Kulcsár László* és *Boros László* is, utóbbi aztán 1978-tól már főállású tanszéki oktatóként folytatta a munkát.

A következő nagy áttörés 1980-ban következett be, amikortól a tárgy két félévessé vált. Az első félévben maradt az általános szociológiai előadás, míg a második félévben öt kurzus állt a hallgatók rendelkezésére. Ekkor már heti két órában, osztott előadásokon a

politikai és a jogszociológia témakörében választhattak a hallgatók Kulcsár Kálmán vegyesen jog- és politikai szociológiai, Bihari Mihály, valamint Kéri László és *Fazekas József* alapvetően politikai szociológiai, továbbá Szilágyi Péter és Boros László főleg jogszociológiai súlypontú órái között.

A múlt század nyolcvanas évtizede a tanszéki oktatók által végzett szociológiai kutatások nagy léptékű kibővülésének az időszaka lett, ami természetesen a képzés sokszínűségét és magasabb színvonalát is magával hozta. A tanszék szociológiai-politológiai szellemi műhellyé vált, központja lett a kari társadalomtudományi gondolkodásnak. A korábban már említett, 1973-76 között végzett oktatói csapathoz néhányan csatlakoztak a később diplomázók közül is. Ennek a fiatalokból álló közösségnek a tagjai azért is tudtak oktatóként és kutatóként egyaránt termékenyek lenni, mert a kar tanszéki szerkezetének szinte minden elemében voltak reprezentánsai, tehát a tételes jogi és a társadalomtudományi tanszékeken egyaránt. Emellett a nem tanszéki csoporttagok közül is többen rendszeresen bekapcsolódtak azokba az elméleti és empirikus kutatásokba, amelyeket a tanszék oktatói szerveztek, irányítottak a Társadalomtudományi Intézetben, a Szociológiai Intézetben vagy különböző országos kutatási főirányokban. Természetesen ennek a generációnak a tagjai mind a kutatómunkában, mind az oktatásban szorosán együttműködtek a tanszék náluk idősebb tanáraival. A nyolcvanas éves elején a szűkebb tanszéki oktatói gárda kibővült *Gyulavári Ágnessel* és *Bozóki Andrással*.

Az általános szociológiai alapokon és a politikai és jogszociológián túlmenően már a hetvenes évektől egyre nagyobb számban indítottak a tanszék munkatársai szociológiai témákból speciális kollégiumokat, amelyeken egyrészt legfrissebb kutatási eredményeiket ismertethették meg a hallgatókkal, másrészt a kötelező tanterven túli szakmai témakörök rejtjelmeibe vezethették be őket.

Az 1980-ban elindított képzési forma maradt fenn 1989-ig, amikor az 1987-től fokozatosan kiépülő Jogszociológia Tanszék vette át a szociológiai stúdiumok oktatását. Az új tanszék valójában a kibocsátó Állam-és Jogelmélet Tanszék hagyományait folytatta. A két féléves szerkezetet megtartva igyekezett – sikerrel - megküzdeni a rendszerváltás diktálta tartalmi követelményekkel, valamint az ugrásszerűen megnőtt hallgatói létszámból adódó oktatástechnikai problémákkal.